

En almindelig vestjysk Herregaard ved Midten af det 17. Aarhundrede.

Af *H. K. Kristensen*, Lunde, Jylland.

Vestjylland er ikke og har aldrig været rig paa de stolte Herreborge i flere Stokværk med knejsende Tinder og Taarne, som Adelsstandens Overklasse i Renæssancetiden rejste i vort Land; men det har haft en talrig Række af Smaaadelens Gaarde spredt ud over Egnen.

Søger man at danne sig et Overblik¹⁾ over Forholdene paa Vardeegnen (V. og Ø. Horne samt Skast Herreder), som de var ved Midten af det 17. Aarhundrede, da Renæssancen nærmer sig sin Afslutning, vil man se, at Herregaardene deler sig i to Grupper. Den ene har Gaarde paa omk. 30 Td. Hk., de overstiger ihvert Fald ikke 40 Td., og Gruppen tæller saa mange Gaarde, at den maa siges at repræsentere Vardeegnens almindelige Herregaard paa den Tid. Ejerne hører til den lavere Adel og bebor i Reglen Gaardene, eller de er Højadelsmænd, der tillige ejer en anden større og anseligere Gaard, og det er da denne, de bebor.

Den anden Gruppe er betydelig, 2—3 Gange større, men omfatter kun 5 Gaarde: Visselbjerg, Lindbjerggaard, Nørholm, Sneumgaard og Krogsgaard. De ejes af Mænd, der selv om de ikke hører til den højeste saa dog til den højere Adel. Men de var heller

---

¹⁾ Som Grundlag er benyttet O. Nielsen: „Skadst Herred“ og „Vester Horne Herred“, Trap: „Danmark“ og Synsforretninger i Tingbøger.

ikke alle beboet af Herskabet. Ventzel Rothkirch, der ejede baade Sneumgaard og Krogsgaard, lod sidstnævnte Sted opføre en prægtig Borgegaard med 4 Fløje, hvoraf den egentlige Hovedbygning havde 2 Stokværk og 2 Taarne. Men han tilbragte den meste Tid paa Antvorskov, som han havde i Len. Disse 5 Gaarde ligner Øernes Hovedgaarde, hvis gennemsnitlige Hartkorn var 75 Td. De jyske Herregaarde opgives til gennemsnitlig at være paa 39 Td. Mange af dem tilhører vor første Gruppe.

Som Type paa denne Gruppe, Vardeegnens almindelige Herregaard, kan Frøstrupgaard i Lunde Sogn udmærket tjene. Den har den Størrelse og Værdi, som er almindelig for Gruppen. Matriklen 1661 sætter den til 32 Td. 6 Skp. Hartkorn eller 1965 Rd., Søviggaard var sat til 1380 Rd. Samtidig vil vi finde Lunderup, Agerkrog, Endrupholm, Hesselmed, Høneggaard uden Møllen, Ølufgaard med Møllen takseret til et lignende Hartkorn. Oksvang har omtrent haft samme Størrelse. Lydumgaard sattes 1638 med Møllen til 68½ Td., men 1687 uden Møllen til 36 Td. Sønderris havde kun 18 Td. Abildhede eller Østerholm, som Iver Vind ved denne Tid gjorde til Ladegaard i Stedet for Haltrup, har næppe været saa stor.

Frøstrupgaard havde i det 15. og 16. Aarhundrede været ejet af Styggerne, der som gridske Godssamlere havde faaet fat i en Del noget spredtliggende Bøndergods; derefter var den ved Giftermaal gaaet over til Kaaserne, der havde faaet endnu mere Gods og ved Mageskifter begyndt at samle det sammen i Nærheden af Gaarden, ligesom det vistnok ogsaa var dem, der lagde noget af den gamle Frøstrup By under Gaarden og paa den Maade gjorde den større. Disse Kaas'er er det, der lader de Bygninger eller de fleste af dem opføre, som vi nu skal betragte lidt nøjere.

Bygningerne var ikke blot afhængige af Gaardens Størrelse, men ogsaa af Bøndergodsets. Det hænger sammen med den Maade, hvorpaa Datiden fandt det mest samfundsgavnligt at drive Studedefning og Studehandel. Regeringen, der var stærkt interesseret paa Grund af den betydelige Udførselstold, havde som bekendt faaet det ordnet saaledes, at Opdrættet var Bøndernes Opgave, Fedningen Herremændenes. Derfor var der givet Herremændene Privilegium paa Staldfodring af Stude, dog maatte Borgerne staldfodre saa mange, som de kunde paa det Hø, de selv havde avlet; Bønderne var det ganske forbudt. De første Par Aar gik Studene som Ungnød hos Bønderne og græssede paa Overdrevene om Sommeren og halvsultede paa Stalden om Vinteren. Dernæst købte Herremændene eller Borgerne de magre Stude, opstaldede dem og fedede dem med Hø og til sidst, inden de i Marts-April blev drevet af Landet, med Korn; herved kunde deres Værdi fordobles.

Vi kan derfor vente at træffe store Øksenstalde i den Herregaard, hvor der var rigeligt med Hø og Korn. Her var Frøstrupgaard godt stillet. Den kunde avle 300 Bønderlæs Hø. Gaardens egen Kornavl har derimod ikke været tilstrækkelig, naar der skulde staldes et større Antal Stude. 1661 opgives Udsæden til at være 12 Td. Rug, 10 Td. Byg og 16 Td. Havre. Det var ikke mere end paa 3—4 af dens almindelige Bøndergaarde. Det var derfor nødvendigt, at Gaarden havde en Del Bøndergods, der gennem Landgilden skulde yde Korn. Paa Sønderris, der kun havde 4 Td. Hartk. Bøndergods, var der 1667 ingen speciel Øksenstald. Naturligvis blev der sparet paa Kornet, for at saa meget som muligt kunde sælges. Forøvrigt var der ogsaa mangan Bonde-

gaard, der skulde fodre en Stud for Herremanden, de saakaldte Fodernød.

Frøstrupgaard havde altsaa selv tilstrækkeligt Hø og mere Bøndergods end de fleste andre Gaarde paa Egnen dengang. Den havde omkring de 200 Td., som en „komplet Gaard“ siden skulde have.

Fra 1646—51 var der en Forpagter eller Bestyrer paa Gaarden, som hed Peder Nielsen, og som allerede tidligere havde optraadt som Fuldmægtig for Kaas'erne. Ved sin Fratræden 1651 lod han paa Herredstinget opkræve Synsmænd til at syne Gaarden. Synet fandt Sted den 28. Juni, og Forretningen er indført i Tingbogen;¹⁾ det maatte forøvrigt gentages, fordi der ikke første Gang var givet tilstrækkeligt Varsel. Af Synet fremgaar det, at Gaarden var delt i en Borgegaard og en Ladegaard og med Borgegaarden nordligst.

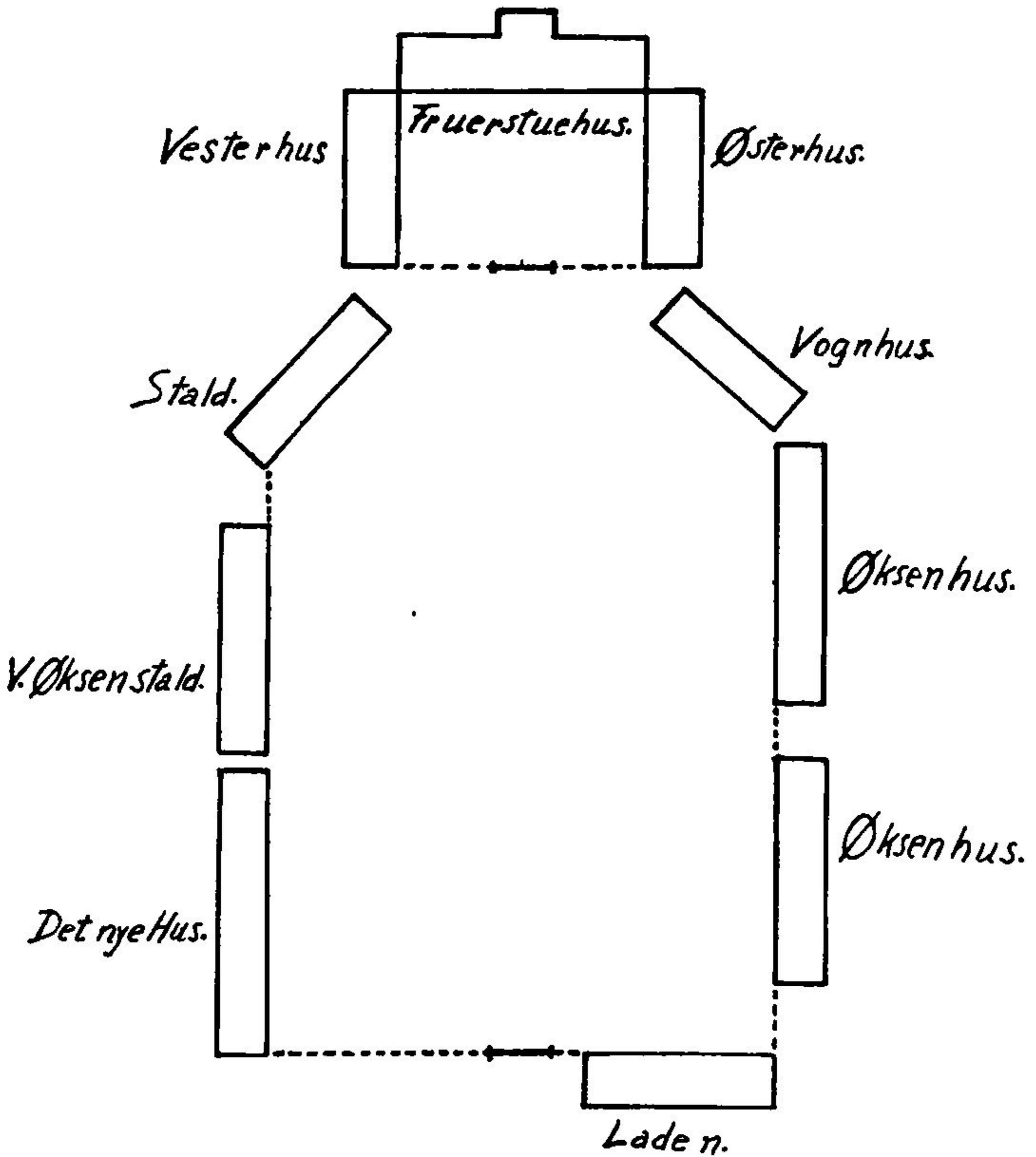
Borgegaarden bestod af 3 Fløje. I Midten laa Nørhuset eller Fruerstuehuset. Det var hængt med Tagsten paa den sydlige Side, „hvilken Side var ved Magt, uden ungefær 2 Fag Leder, som var brøstfældig.“ Disse Ledere har været vandret liggende Tømmerstokke, men da Navnet baade brugtes til et saadant Tømmerstykke i Bindingsværkshuse og til Tagremmen i Bygninger af Grundmur, kan det ikke med Sikkerhed siges, om det har været et Bindingsværkshus eller et grundmuret Hus. Rimeligvis har det været Bindingsværk, ellers var den kostbare og sjældnere Grundmur nok blevet nævnt. Det var imidlertid kun Gaardsiden, der var herskabelig udstyret med Tegltag, Nordsiden var „lagt med Straatag, forne Tag var tønd og ond. Noch en Kvist norden udbyggt og behøver med første Lejlighed at aabodes,²⁾

1) 1651 28. Juni.

2) Her = istandsættes.

som de syntes noget ond paa Tækken og ikke kunde holde for Vand, og Lederne noget onde og somme Steder raadne.“ Kvisten var formodentlig et Korshus;³⁾ der nævnes 3 Værelser: Vinterstuen, Vesterstu-

Frøstrupgaard 1651, Rekonstruktion.

en og Sønderstuen, men der har været flere. Mod Syd fra Fruekstuehuset fandtes 2 Fløje, nemlig et Østerhus, der var ved Magt, undtagen 9 Fag paa Østersiden ,regnet fra Nord, hvor Taget var „ond og

³⁾ Sammenlign Zangenberg: Danske Bøndergaarde, 42.

gammel, og Lederne noget gamle og raadne paa Vestersiden, og et Vesterhus, der var ved Magt, dog var Taget paa Vestersiden noget forfalden og Lederne paa Østersiden i Gaarden forraadnet.“ I hver Fløj var der en Borgestue. Alle Lofterne i Borgegaarden var raadne, onde og gamle. I et Syn 1645 siges det om Vinduerne⁴⁾ „i den østre Stue i Østerhuset, (at) de var største Delen udslagen, og hvis beholden var saa gamle og diimme (mørke, matte), at de ikke var gavnlig til nogen Brug i samme Stue, og var fornøden at gøres af ny.“ I et Syn 1662 efter Svenskekriegen siges det, at det rette Fruerstuehus var 21 Fag, Tegltaget paa Sydsiden fattedes en Del Sten, paa Nordsiden skulde der endnu være Straatag, men det var ganske øde. Østerhuset manglede Tag og stod paa Rave, Vesterhuset, der havde været paa 15 Fag, var helt nedbrudt.

I Ladegaarden laa der 3 Huse ved hver Side samt et Hus ved den sydlige Ende af Gaardspladsen ;dette Hus kaldtes Laden. Ved Østersiden laa der først et Vognhus, der var ved Magt, dernæst et Øksenhus paa 22 Fag, Lederne var flux forraadnet paa Vestersiden og Taget noget ond og gammel; Huset „er og styttede“, dvs. med Pæle for ikke at falde om; et ikke ualmindeligt Syn ved Datidens Landbobygninger. Syd herfor laa nok et Øksenhus, 19 Fag langt, ved Magt, og „er Stængerne sat paa Stene.“ Hvor intet omtales er der aabenbart kun jordgravede Stolper. „Paa den vestre Side i Ladegaarden næst Laden et nyt Hus, er 24 Fag, syntes ungefær for 6 Aar siden opsat og paa Fodstykker ophuggen.“ Dette Hus er opført 1645 efter det førnævnte Syn. Da fandtes der nemlig et Porthus mod Syd ved Siden af Laden; det

---

⁴⁾ Tingbogen 1645 21. Juni.

var „et lidet Hus, 10 Fag, med Gaardsens Port ud igjennem, standende i Øster og Vester med Enderne, hvilke de syntes største Del deraf at stande paa Fald og aldeles brøstfældig baade Tømmer og Tag og var den Ladegaard ganske meget til Forfang (Hindring).“ Dets Tømmer var ikke tjenlig til nogen Udbygge, undtagen 10—12 Stolper og Sparrer, hvorfor de syntes, Huset skulde nedtages og et andet bygges Vest i Gaarden. Det er da sket.

Det er det eneste Hus i hele Gaarden, der har Fodstykker over alt. Begyndelsen er dog gjort i det andet og ældre Vesterhus, der har Fodstykker ind mod Gaardspladsen, sikkert de første i Sognet. Det maa aabentbart være i første Halvdel af 17. Aarhundrede, man begynder at anvende disse paa Egnen. Udtrykket „paa Fodstykker ophuggen“ vil ikke sige, at Huset er rejst paa Fodtømmer, d. e. et vandret Stykke Tømmer, lagt paa Husets Grundsten; det er nemlig Bindingsværkets sidste Udviklingstrin, og noget der aldrig blev almindeligt paa denne Egn. Gangen er den, at man fra Oldtiden af benyttede jordgravede Stolper, indtil man tvungen af Vanskelighederne ved at skaffe Tømmer og Forordninger i det 15. og 16. Aarhundrede satte Stolperne paa Sten et Kvarter eller saa over Jorden; sluttelig anvendte man Fodtømmer. Inden man var kommen saa vidt, havde man fundet paa at bruge „Fodstykker“ eller „Syldstykker“, vandret liggende Tømmerstykker forneden mellem Stolperne; der skulde hindre disse i at glide ud fra Syldstenene.¹⁾

Nord for det nye Hus laa et andet, 19 Bindinger langt, indtil Gaarden var der Fodstykker, udentil var det sat paa Sten; det var vel ved Magt, undtagen det

---

¹⁾ Zangenberg: Danske Bøndergaarde.

var støttet paa vestre Side. Endelig fandtes der en Stald nærmest Borgegaarden. 1662 kaldes den et Øksenhus paa 16 Fag, men var da ganske borte. Stalden var opført 1638 og ved Magt undtagen en „Hane“, som begyndte „at ondes“.

Hver Gaardsplads synes at have dannet et Indelukke. Mellem Husene i Ladegaarden var der rejst Plankeværk, dog nævnes det ikke mellem det nordre Øksenhus og Vognhuset og mellem de store Huse mod Vest; men disse Steder har Husene vel ligget saa tæt sammen, at et Plankeværk var overflødigt. Da Porthuset blev nedbrudt 1645, opførtes i Stedet for et Plankeværk, der strakte sig mellem Laden og det ny Hus, og hvori Porten til Ladegaarden havde sin Plads, i Synet nævnes dog kun Portstængerne.

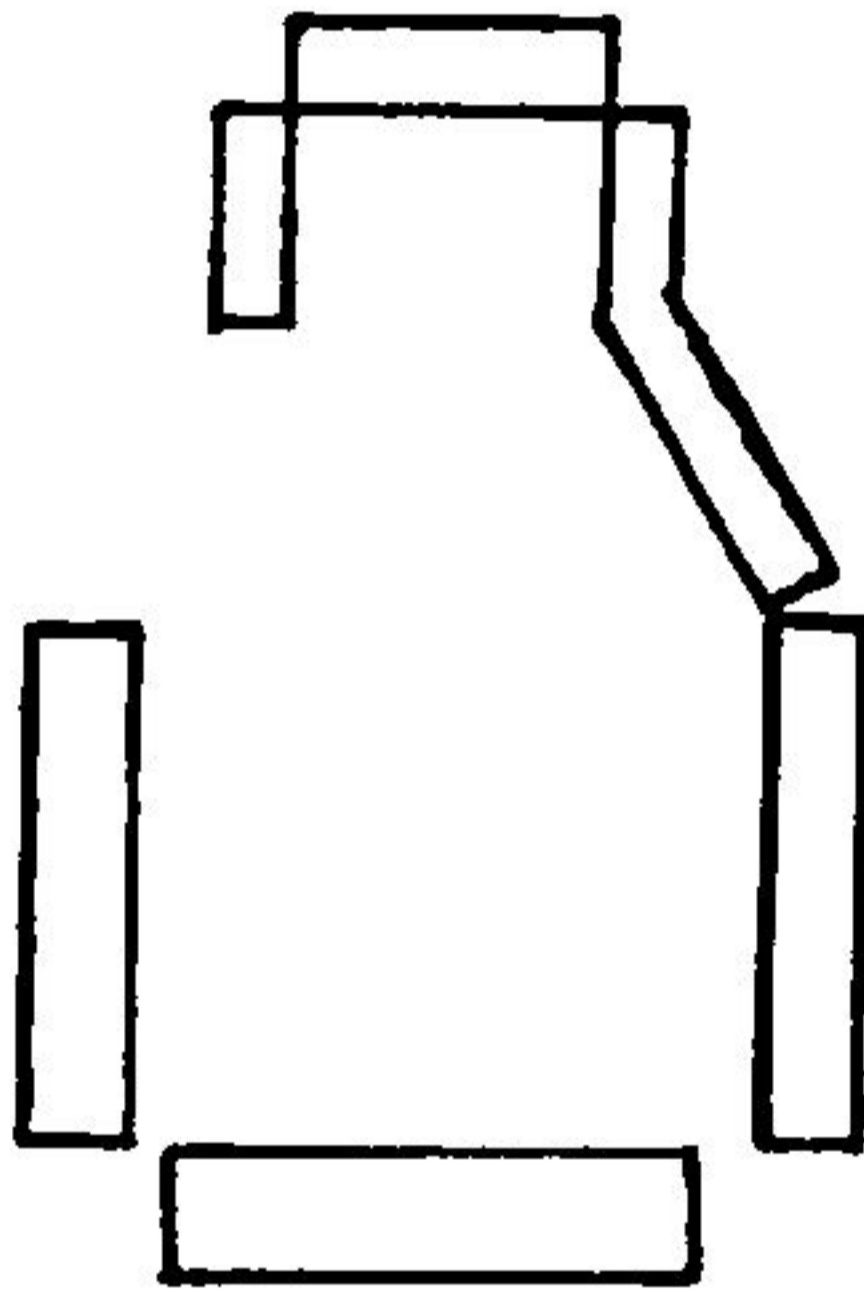
Endvidere fandtes „Planken mellem Borgegaarden og Ladegaarden ved Magt, undtagen Stakitværket forraadnet og mesten borte. Porten hang derfor, ved Magt.“ Her, hvor Planken (Plankeværket) var, fandtes i Middelalderens Adelsgaard en fjerde Længde . Men i Højrenæssancen kunde man ikke nøjes med en Udsigt over en trang firkantet Borgegaard; der krævedes mere Frihed; derfor maatte den fjerde Længde forsvinde og give Plads for en lav Mur eller en „Planke“. Om der tillige har været en Grav her, som har strakt sig uden om Borgegaarden og Haven fremgaar ikke af Synet. Endnu efter 1800 fandtes der Rester af Grave.

Det var Renæssancen, der fik Bygningerne ordnede efter det regelmæssige Grundplan, der siden blev det almindelige for Herregaardene. Man maa have fundet det hensigtsmæssigt. Fra Fruerstuens Vinduer kunde Herskabet have Overblik og Opsigt med, hvad der foregik baade i Borgegaarden og Ladegaarden.

Ved Hjælp af „Planken“ var Borgegaarden et heget og fredeligt Sted, hvortil ingen uvedkommende fik Adgang uden særlig Tilladelse. Porten heri var „Gaardens Port“, hvortil Stævnings- og Varselsmændene kom, naar de skulde forkynde noget for Herremanden.

Et Kort, der blev tegnet i Anledning af Gaardens Udstykning 1797, viser, at Gaarden til det sidste havde denne Grundplan. I Fig. 2 gengives her et Rids efter dette Kort, som opbevares paa Nabogaarden, hvilken Gaard nu bærer Navnet Frøstrupgaard.

Frøstrupgaard 1797, efter
„Original Carte over Frøstrup Hovedgaards Mark.“

Grundplanen af Gaarden med Haven 1797 i nærv. Tidsskrifts 6. Bd., Side 553, gengiver ikke alle Bygningerne, som de findes paa Originalkortet. De her gengivne Bygninger er opført 1747 af Jens Damgaard. Men Grundplanen er den samme, som man maa formode 1651.

Synet 1651 saa endvidere, at der var Stenbro langs Husene ind mod Gaarden, og at der gik Stenbro fra Ladedøren og Stalldøren til Borgegaardens Port, og det „kunde ikke anderledes forfare, end forne Gaards Bygninger af bmt. Peder Nielsen var holden ved Magt og Hævd som forsvarligt.“ Vi vilde maaske synes, at flere af Bygningerne havde for mange onde

og raadne Steder. Vi maa da huske, at de var gamle, da Peter Nielsen overtog dem. Forøvrigt blev de endnu mere medtaget, inden han fik dem afleveret. Dagen efter Synet brød der nemlig en Storm løs, som rev saaledes i Tagene, at der maatte 11 Læs a 4 Træsver dobbelt Tag til at udbedre Skaden. Den samme Storm, Guds Vejrlig og Havflod bortskyllede tillige al Høet, 60 Læs, af Gaardens 3 Enge i Bork og Lønne.

Selve Bygningerne i den almindelige vestjyske Herregaard saavel som i Smaaadelens Gaarde i det hele taget adskilte sig omkring Midten af det 17. Aarhundrede ikke særligt fra Bøndergaardenes. De var af Bindingsværk og mestendels med Straatag. Men Gaardens Grundplan og Husenes Antal og Længde hævede den op over Bondegarden og viste, at her boede velbyrdige Folk.
